

Rockenbauer Zoltán

Szittyta Emil

Avantgárd és identitásválság

Szittyta Emil szelleme 2022-ben újra megzörgette a kollektív emlékezet vasalt ajtaját. Itt van megint köztünk. Párizsban két kiállításon együttesen közel száz festményét lehetett megcsodálni, könyveit újra kiadják, nemzetközi kerekasztalviták tárgya, tanulmányok, doktori disszertációk születnek róla, bizarr lényéről művészfilm készül. Szittyta közel hatvan esztendeje nincs már az élők sorában, és amikor már végleg elfelednék, személye körül fellendül a kutatás, és nagyobb figyelmet kap, mint életében bármikor.

De hát ki is volt „ez a csodabogár, ez a mézeskalács-bulldog, ez a göndör hajú sivatagi teve, ez a hátizsákkal megrakott hétszínű papagáj” (ahogy Kassák nevezte), ki volt valójában Szittyta Emil? Író, költő, újságíró, szociológus, művészetkritikus, művészettörténész vagy festőművész? Anarchista, szociáldemokrata, liberális, fasiszta, antifasiszta, antimarxista, kommunista? Szélhámos, *agent provocateur*, rendőrségi besúgó vagy francia ellenálló? Egyáltalán: magyar, zsidó, sváb, német, svájci vagy francia? Vagy egyszerűen csak világcsavargó? Ez is, az is. A felsoroltak között van, amivel csak vádolták, és van, amit ő állított saját magáról.

Szittyta Emil fontos, de folytonosan háttérbe szoruló alakja a magyar és nemzetközi avantgárd történetének. Útitársa és ciceronéja volt Kassáknak az első párizsi útján, Blaise Cendrars barátja és munkatársa a költő indulásakor, Chagall művészetének első ismertetője, Zürichben a dadaista Cabaret Voltaire egyik alapítója, Soutine máig megkerülhetetlen monográfusa, művészeti kiadványok, szociológiai írások, regények, drámák tucatjainak, esszék, publicisztikák, pamfletek százainak szerzője. Titokzatos alakja körül a homály azonban bő fél évszázaddal a halála után is csak lassan oszlik, és ennek legfőbb oka ő maga, aki egyszerre volt minden lében kanál és rejtőzködő. A valahová tartozás pozitív és a mindenén kívül állás negatív pólusa között feszülő szakadatlan identitásválság űzte-hajtotta az útján előre.

(SZÁRMAZÁS)

Szittyta Emil, azaz eredeti nevén Schenk Adolf (Avraham) 1886. augusztus 18-án született szegény, budapesti zsidó családban. Édesapja, Schenk Ignác cipész volt, édesanyja, Spatz Regina otthon nevelte gyermekeit. Testvérei fiatalabbak voltak Adolfnál: Rozália (Záli; 1888–1976), Miksa (1890–1954), Zsófia (Sheva; 1891–1974), Jozefa (Breindel; 1893–1979), Béla (Pinchas Eliyahu; 1895–1895), Margit (1897–1989); Imre (1900–1944/1945); Magdolna (1903–1960).¹ Nincs információnk arról, hogy Szittyta valaha kikeresztelkedett-e, de később rendre tagadta zsidó származását. „Vannak, akik azt hiszik, hogy apám nagyon régi nemességből származik; anyám viszont állítólag zsidó – írja a *Das Kuriositäten-Kabinet*t első, bemutatkozó fejezetében. – De néhány beavatott tudja, hogy kurtanemes családból származom. Egy másik olvasat szerint állítólag én vagyok egy Magyarországra bevándorolt finn család utolsó sarja. Egyszer olvastam egy levelet, amelyben azt állították, hogy cigány származású vagyok. Sokan zsidónak is neveznek (ami néha még kényelmetlen is számomra).”²

Hogy az ifjú Schenk Adolf mikortól nevezte magát Szittyának, ma már nehezen kideríthető. Nem sokkal halála előtt, egy kéziratos naplójegyzetében azt állította magáról, hogy sváb származású, és apja magyaros buzgalomból vette fel ezt a nevet valamivel az ő születése előtt,³ ám ez így bizonyosan nem igaz. Szülei a hitüket formálisan is tartó zsidók voltak, zsinagógába esküdtek,⁴ őt is és minden testvérét Schenk vezetéknevvel és többnyire zsidó utónevekkel (is) anyakönyvezték, a fiúgyermekeket körülmélték. Ha Schenkék nem voltak is különösebben vallásosak,⁵ a szülők egyértelműen jelezték zsidó identitásukat. A család tagjai közül sokan a holokauszt áldozatai lettek: Imre munkaszolgálatosként halt meg, a lánytestvérek házastársai és gyermekei közül is többeket koncentrációs táborba hurcoltak.⁶

A Szittyta név felvételében feltehetően erős asszimilációs vágy tükröződik, mivel akkoriban a szittyá-

17 lap.							17 lap.						
Évszám 1886							Születési anyakönyv.						
Folyó szám	Az újszülött				Az atya neve, állása vagy foglalkozása és születésének helye	Az anya családi és egyéni neve és születésének helye	A szülők lakása és a gyermek születésének helye	A baba neve	Fiuknál a körülmetélő neve és a körülmetélés napja	Leányoknál az elnevezés napja	A koma neve, állása vagy foglalkozása és lakása	Meghalt	Jegyzet
	neve	születésének ideje év, hó, nap	neme férfi vagy nő	származásának nemzetisége, állás vagy foglalkozása									
11	Szabolcs	augusztus 20	nő	szülőhely: Szabolcs	Szabolcs Papi	Wachtel Panna	Budaörs	Szabolcs Teréz	augusztus 20				
12	Adolf	augusztus 20	fiú	szülőhely: Szabolcs	Szabolcs Gyula	Szabolcs Panna	Budaörs	Szabolcs Teréz	augusztus 20		Klein Gyula Károly		

Schenk Adolf születési anyakönyvi bejegyzése

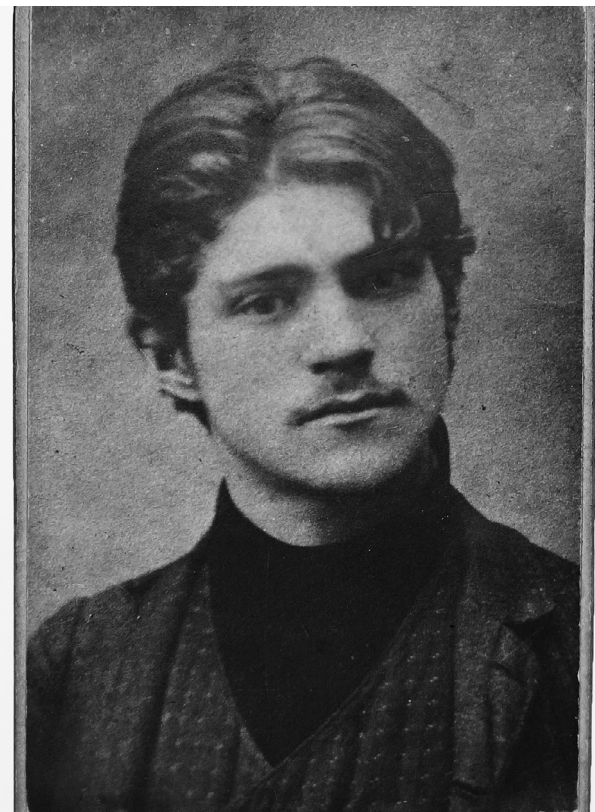
kat (szkítákat) a magyarok és a hunok közös őseinek tartották. Első megjelent könyvét, amelyet Wojticzky Gyulával írt 1909-ben,⁷ már ezen a néven jegyzi, de még 1912-ben is Schenként szerepel a rendőrségi jelentésekben.⁸ Hivatalosan talán sosem magyarosította a családnevét, és állításával szemben apja sem.

amely az *Újak irodalmáról* címmel jelent meg 1909 februárjában. A brossúra főként Ady Endre költészetének modernitását magasztalva szapulta a hazai konzervatív szemléletet. Adyval korábban személyesen is megismerkedett (verseit mutatta meg

(CSAVARGÁSOK)

Az iskolát hamar abbahagyta, már tizennégy évesen csavargásra adta fejét, és koldulásból tartotta el magát,⁹ miként később öccse, Imre is.¹⁰ Annál meglepőbb, hogy húszas elején már olyan széleskörű műveltséggel rendelkezett, mintha nemcsak líceumot, de egyetemet végzett volna. Ismereteit a szakadatlan vándorlás folyamán gyarapította: könyvtárakat, múzeumokat, templomokat látogatott, kávéházakban és menhelyeken ismerkedett, és grafomániás módon jegyzetelt.¹¹ Málhája nem ruhákkal, hanem feljegyzéseivel volt tele. 1906-ban hosszabban időzött Asconában, a Monte Verità művésztelepen, amely egyfajta ezoterikus, testkultúra központú, alternatív életmódot hirdető kolóniaként működött a század elején. Megfordult itt többek között Isadora Duncan, Herman Hesse, Carl Jung, Max Weber, Paul Klee is ekkoriban, és számos olyan fiatal – mint Hugo Ball, Emmy Hennings, Johannes Nohl, Erich Mühsam –, akik fontos szerepet játszanak majd Szittya avantgárd művészi életében.

1908 őszén átmenetileg visszatért Budapestre, megírta és Wojticzky Gyula költő közreműködésével kiadta első, mindössze 24 oldalas könyvecskéjét,

A fiatal Szittya Emil kabinetfotója, 1906
(A Librairie Hutin engedélyével)

neki),¹² mivel a hatása alá került ő is, mint ekkoriban szinte valamennyi újat kereső magyar művész: író, festő és zenész egyaránt.

Szittyta 1909 nyarán Stuttgartban találkozott össze az éppen párizsi úti céllal gyalogló Kassák Lajossal és társával, a szobrász Gödrös Lajossal, majd ez utóbbi távozása után ketten együtt folytatták útjukat – számos kényszerű vargabetűvel – Németországon és Belgiumon át Párizsba.¹³ A közel féléves vándorlás során Szittyta a koldulás mesterségét és a kisebb-nagyobb szélhámosságok csínját-bínját tanította meg Kassáknak, egyebek mellett zsidó segélyszervezetek kasszáiból csaltak ki pénzt. Kassák teljesen járatlan volt az izraelita vallásban és szokásokban, Szittyának nem kis nehézségébe tellett, hogy barátját legalább minimális szinten felkészítse a svindlire. A túléléshez hasznos praktikák okítása mellett azonban Szittyának arra is gondja volt, hogy pallérozza az ekkor még meglehetősen műveletlen Kassák Lajost. Templomokba és múzeumokba vonszolta, előadást tartott neki Rembrandtról éppúgy, mint a belga szimbolistákról, a klasszikus görög szobrászattól kezdve Grünewaldon át Rodinig és az impresszionistákig mindenről, amit csak ismert. Az *Egy ember életéből* úgy tűnik, hogy Párizsba érve az elcsigázott Kassákra inkább kiábrándítóan, mintsem felszabadítólag hatott a francia metropolisz, bár évtizedekkel később, 1955-ben már így emlékezett: „Mint megmunkálatlan fatuskó érkeztem ide, és néhány hónap alatt megcsiszolódtam, érdeklődővé lettem a világ dolgai, helyesebben az emberi alkotásokról. Most hallottam először Guillaume Apollinaire-ről, Pablo Picassóról, Henri Rousseau-ról [...]. Háttal fordítottam a tegnapi magamnak valami ismeretlenért, amiben látatlanul is hittem.”¹⁴ Akárhogy volt is, mindezt Szittyának köszönhetette, az ő révén ismerkedett meg a klasszikusokkal éppúgy, mint a legmodernebbekkel. Kassákot a nyomor nem egészen két hónap alatt elűzte Párizsból. Szittyta maradt, és tovább próbálkozott az érvényesüléssel.

(PÁRIZS, ELŐSZÖR)

A Nagy Háború kitörését megelőző években tehát többnyire Párizsban élt, de időnként Belgiumban, Svájcban és Németországban is felbukkant hosszabb-rövidebb időre. Hans Richterrel, a leendő dadaista festővel és filmmel 1911 elején Párizsban megalapították a *Das Neue Menschen* elnevezésű anarchista folyóiratot, amely német és francia nyelven publikált írásokat. A lap többszöri átalakulással és rendszertelen periodicitással az első világhábo-

rúig létezett. A második sorozata Bécsben, majd Münchenben jelent meg, aztán 1912-ben a harmadik sorozat újra Párizsban látott napvilágot – ekkor már *Les Hommes Nouveaux* címen. A szerkesztőtárs pedig nem volt más, mint Blaise Cendrars, akit Apollinaire legjelentősebb vetélytársaként kezdtek emlegetni avantgárd körökben.

Miriam Cendrars, a költő lánya szerint Szittyta 1908-ban Lipcsében ismerkedett meg édesapjával, az akkor még Frédéric Sauser nevű orvostanhallgatóval, és lebeszélte róla, hogy tanulmányait folytassa.¹⁵ Négy évvel később, egészen pontosan 1912. augusztus 20-án véletlenül újra összefutottak Párizsban, a Quartier Latinben.¹⁶ Blaise Cendrars New Yorkból érkezett, és megörült régi ismerősnek. Szittyta fél évszázaddal később, hajdani barátja halálára írt esszéjében így emlékezett vissza az esetre: „A bennünk bujkáló szorongások dacára igen dinamikusak voltunk 1914 előtt. A *Les Hommes Nouveaux*-t én alapítottam néhány anarchistaival. Egy fillérünk sem volt. Hogy boldoguljunk, béreltünk egy helyiséget a Palais-Royalnál, és kocsmát nyitottunk. Charles d’Avray, a sanzonénekes jött el fellépni. Mi magunk árultuk a belépőjegyeket anarchista körökben, valamint a Boul’Mich-i lányoknak. (A Montparnasse ekkor még nem volt divatos.) Így elég pénz jött össze ahhoz, hogy berúgjuk és kiadjuk az első lapszámot. A másodikat már mi magunk nyomtattuk, hála egy idealista fickónak, aki vett nekünk egy kis nyomdát. Egy nap aztán, amikor már a legnagyobb nyomorba süllyedtünk, eladtuk a nyomdafelszerelést, hogy legyen mit enni. A harmadik számhoz pedig egy új idealistát kellett keresnünk. Cendrars szenvedélyesen foglalkozott a vállalkozással, ő formálta a lapot tisztán irodalmivá.”¹⁷

Ezekben az időkben Szittyta és Cendrars együtt béreltek egy sivár kis szállodai szobát, amit füstölőkkel és képekkel próbáltak otthonosabbá tenni: Cendrars Holbein-nyomatokat szerzett, Szittyta pedig festményeket hozott,¹⁸ ez utóbbiak egyébként valószínűleg Chagall képei lehettek.¹⁹ Szittyta ugyanis gyakori vendég volt a híres-hírhedt montparnasse-i műteremházban, a La Ruche-ben, ahol összebarátkozott a főként Közép- és Kelet-Európából érkező festőkkel. Ő volt az, aki elsőként írt Párizsban Chagall művészetéről,²⁰ és ő ismertette össze a festőt Cendrars-ral.²¹ „Szittyta Emil javasolta, hogy Blaise találkozzon egy bizonyos piktorral, aki a La Ruche-ben dolgozott – írja Miriam Cendrars. – »Van itt egy orosz pasas, aki teheneket és levágott fejeket fest, egy igazi vadember. El kell mened hozzá!« – mondta Emil Blaise-nek. Éjfél már elmúlt, amikor Szittyta és Blaise bekopogtattak ennek a különös figurának, Marc Chagallnak az aj-

taján.” „»Cendrars túlradóan, ifjonti hévvel kacagott – mesélte Chagall. – Mivel rosszul beszéltem franciául, oroszul szólt hozzám. Szinte elolvadt: a szeme, az arca, a szavai. Nem egyszerűen nézte a festményeimet, hanem valósággal elnyelte őket. Ebből a találkozásból testvéri szeretet, mély barátság lett közöttünk. Abban az időben, amikor a kubizmus, az élen Apollinaire-rel, emelkedőben volt, Cendrars barátsága igazi bátorítást jelentett számomra.«²² Ezt a barátságot Szittyának köszönhettem, de utólag nem tartotta fontosnak megemlíteni.

A *Les Hommes Nouveaux* könyvkiadóként is működött, és a gyakorlatias Szittyának elévülhetetlen érdeme, hogy a kiadó gondozásában jelent meg Cendrars korszakalkotó poémája, *A transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája*, amihez Sonia Delauney festett nonfiguratív képet. Ez a gyönyörű kiadvány lett az első „szimultaneista könyv”. A félbe majd harmonikaszerűen összehajtott, elegáns leporelló két méter hosszú papírra készült, mivel a tervezett 150 példánynak együttesen az Eiffel-torony magasságát – azaz 300 métert – kellett volna kiadnia. (Úgy tudni, végül nem nyomtak ennyit). Cendrars szövege a jobboldalon futott, és ezt kísérte balról Sonia Delauney absztrakt színkompozíciókkal, amely a vers, illetve a robogó vonat ritmusát volt hivatva érzékeltetni, így hozván létre a szimultán hatást.

(ZÜRICH, DADA)

Az első világháború kitörése Szittyát Brüsszelben érte, ahová eredetileg azért utazott 1914 júniusában, hogy a Grand-Place egyik patinás épületében, a Hattyúházban német nyelvű előadást tartson a modern művészetről.²³ Július 27-én még részt vett az általa csodált, Jean Jaurès brüsszeli nagygyűlésén, a szocialista politikus aztán négy nap múlva Párizsban merénylet áldozata lett. Augusztus 1-jén megkezdődtek a mozgósítások Franciaországban, így Szittyia nem térhetett vissza Párizsba, mert azonnal internálták volna, miként Rippl-Rónait és a magyar kubisták közül többeket.²⁴ A hónap végétől áttette a székhelyét Zürichbe, és a következő évben Hugo Kerstennel közösen újabb, többnyelvű avantgárd lapot indított: a *Der Mistralt*. Ez is internacionalista kiadvány volt, Kassák *Csata* című szabadversét német fordításban közölte Szittyia, Apollinaire képerverse franciául, Marinetti írása a futurista mozgalomról olaszul jelent meg benne.²⁵ Mindössze három számot ért meg, és az utolsót már nem Szittyia és Kersten, hanem állandó munkatársuk, Walter Serner jegyezte.

A *Die Neue Menschen / Les Hommes Nouveaux* és a *Der Mistral* jó belépő lett a dadaisták közé, hiszen a szerkesztőtársak – Hans Richter, illetve Walter Serner – jelentős szerepet játszottak 1916-ban a zürichi

Szittyia Emil: Cendrars portréja.
32,5 x 24,5 cm, gouache, papír

Blaise Cendrars
1909-ben

dada létrejöttében. Szittyta szívélyes viszonyban volt Hugo Ball-lal és Emmy Henningsszel is. Ball „kölyök arcú aggastyánnak” nevezi, aki „mindig mosolyog és az ember nem tudhatja, hogy szatír-e vagy szent szeráf”.²⁶ Bár Szittyta részt vett a Cabaret Voltaire tevékenységében, és a későbbiek folyamán Berlinben is kapcsolatban állt dadaistákkal,²⁷ hamarosan meglehetősen lesajnálással beszélt róluk: „Ball volt az, aki az intellektuális zagyaságok kigúnyolására megteremtette a dadaizmust, amelyet aztán mások – így Tzara – ugyancsak felhasználtak a siker érdekében. Minden világrészről özönlöttek a művészek Zürichbe, és ebben a körben ismét egyesült ez az internacionális művészgárda. Ball nemzetközi képzőművészeti kiállításokat rendezett, a Cabaret-ban találkozhattunk Else Lasker-Schüllerrel, Christian Schaddal, Hans Arppal, Slodkival, Hans Richterrel, Viking Eggelinggel...” – írta 1923-

ban a *Das Kuriositäten-Kabinet*tben.²⁸ Két évvel később a *Malerschicksal*éban, azaz a festősorsokról szóló könyvében viszont már így értekezik: „Sajnos a dadaizmusból csak dagályos és szánalmas zagyaság született. De úgy, ahogy az alapító Hugo Ball értelmezte, még fontos és szükséges tett volt. A dadaizmus volt az, amely megértette Henri Rousseau dadogását (azaz, hogy megmérgezett bennünket a civilizáció, nincsenek már világos felismeréseink, tévelygünk a művészpókok között). A dadaisták gyermeken akarták kikacagni a művészi pókokat azért, hogy maguknak újra tiszta művészetet teremthessenek. Ha a dadaizmus nem egy balul sikerült üzleti csalás lett volna, bizonyára új művészet születhetett volna belőle.”²⁹ Ebben az elhatárolódásban is Szittyta kényszeres mindenén-kívülállását kell látnunk. Évtizedekkel később még azt is tagadta, hogy tényleges köze lett volna a mozgalomhoz.

A *Der Mistral* kapcsán megemlíti: „Ezt a folyóiratot a dadaizmus előfutárának szokták tekinteni (ami azonban nem volt). Azt is alaptalanul állítják, hogy én magam is dadaista voltam.”³⁰

(BUDAPEST, KÉMVÁD)

Szittyta 1915 tavaszán, kezében a *Der Mistral* egyik példányával váratlanul megjelent Kassáknál Pesten. Egykori csavargótársát rábeszélte a lapalapításra, és még anyagi segítséget is nyújtott első kötete, az *Eposz Wagner mazskjában* kiadásához. Sőt, rejtélyes módon összegründolta a szükséges tőkét a lap beindításához is, amelynek fejlődén végül a német *Die Aktion* mintájára *A Tett* cím díszelgett. (Valószínű, hogy a lapnév is Szittyától származik, ő ugyanis ekkor már publikált a *Die Aktion*ban.³¹) Kassák azonban gyanakodni kezdett, hogy a váratlan pénz a politikai rendőrségtől származik, és Szittyta valójában nem más, mint fizetett ügynök, így még az első szám megjelenése előtt halálosan összeveszték.³² Az ellenszenv oly nagy lett kettejük között, hogy Kassák 1922-ben, a párizsi vándorútról írt *A ló meghal a madarak kirepülnek* című híres poemájában – amely jellegét tekintve igencsak emlékeztet Cendrars *Transzszibériai expresszére* – nem áttalotta leírni, hogy „szittyta [...] azsan provokátor és rendörkém lett később”. Szittyta pedig a maga részéről így emlékezett meg Kassákról a *Das Kuriositäten-Kabinet*tben: „Mikor kitört Magyarországon a kommunizmus, arra

A *Der Mistral* első száma (Zürich, 1915. március), a címlapon Kassák Lajos: *Csata* című versének német fordításával

akarta kényszeríteni a Tanácsköztársaságot, hogy a dadaizmust vezesse be hivatalos művészetként. Egyidejűleg ő akart Magyarország művészeti diktátora is lenni. Ez a terve azért nem sikerült az ambiciózus hosszúhajúnak, mert azzal akarta hivatalos fellépését kezdeni, hogy Jókaitól kezdve minden jó irodalmár művét el akarta égetni. Ez a kommunista ma emigráns, és dicsőítő verseket ír Szamuelyról.”³³

Budapesten 1915 és 1918 között Szittyá igen aktív újságírói tevékenységet folytatott. Elsősorban társadalmi-politikai és kultúrtörténeti témákban írt, kisebb hírlapokban meg komolyabb folyóiratokban egyaránt publikált. Állítása szerint 182 cikke jelent meg ekkor saját neve alatt vagy különféle álneveken.³⁴ Ez az izgága tenni akarás lehetett az oka, hogy belekeveredett az akkoriban nagy port felvert Consten-ügybe. A botrány 1918 februárjában robbant ki a sajtóban, amely rohamosan *persona non gratá*vá degradálta Szittyát saját kávéházi közegében, és végsősoron magyar kapcsolatainak teljes megszakadásához vezetett. Megvádolták, hogy mint „besúgó és bizonyítékgyáros” részt vett abban a konspirációban, amit a német hírszerzés budapesti vezetője, Hermann Consten őrnagy vezetett a vi-

lágháború negyedik évében az antantbarát Károlyi Mihály diszkreditálására.³⁵ Egy évszázaddal az események után nehéz pontosan megítélni a történetet, de igen valószínű, hogy Szittyának leginkább a bűnbak szerepe jutott, és tényleges tevékenysége mindössze annyi volt, hogy az őrnagy megbízásából sajtószemléket állított össze hazai és külföldi lapokból. Hogy tisztázza magát a sajtóból rázúduló vádak alól, Szittyá ellentámadásba ment át, és újabb folyóiratot indított *Horizont* címen, amelynek első száma gunyoros-ironikus hangnemben igyekezett mentegezni saját személyét,³⁶ míg a másodikban már alpári stílusban esett zszurnaliszta ellenfeleinek.³⁷

A *Horizont* még egy magyar számot ért meg, és Szittyá 1919 elején, azaz még a Károlyi-kormány idején örökre elhagyta az országot. Bécsbe, majd őszől Berlinbe költözött. Karl Lohsszal, Hans Richterrel és másokkal együtt szerkesztve *Horizont-Flugschriften* illetve *Horizont-Hefte* címmel adta ki a magyar lap német nyelvű folytatását.

(NÉMET ÍRÓ)

1927-ig Berlin lett a főhadiszállása; bár továbbra is sokat utazott, átmenetileg Hamburgban és Lipcsében is élt. Napjait kávéházakban töltötte jegyzeteléssel és ismerősei „pumpolásával”. Német nyelven vezetett naplójában³⁸ – amelyet egy regény alapjának szánt – 1922. augusztus 18-tól (azaz 26. születésnapjától) kezdve egy éven át naponta azt is feljegyezte, kitől mennyi pénzt sikerült szereznie. „Mecénásai” közé többnyire írók, festők és naiv nőcskék tartoztak, olyanok, aki meglátták benne a nyomorgó zsenit. Az alkalmi támogatók között volt Johannes Nohl anarchista író, akit még Asconából ismert, Viking Eggeling absztrakt filmes, a zürichi dadaista időkből, Ernesto Kempter svájci és Wilhelm Dressler³⁹ német festők, de Herbert Marcuse filozófus is, és még sokan mások.

A Pesten meghurcolt nevét Szittyá megtartotta ugyan, de többé nem akart már magyar író lenni. A kémvád mélyen sértette önértetében, és bizony megviselte, hogy még a berlini kávéházakban is öszszesúgnak a háta mögött. Egy szót se írt le többé magyarul. „*Wie ich die Ungarn hasse. Es gibt kein Volk, das ich so hasse!*” („Mennyire utálok a magyarokat! Nincs még egy nép, amit ennyire utálnék”) – olvasható egy keserű naplóbejegyzésnél.⁴⁰

Ezt az időszakot a lázas írói tevékenység mellett egy leszbikus színésznő, Adele Förste⁴¹ iránt érzett önpusztító szerelem határozta meg. Adele, bár anyagilag segítette Szittyát, kedvét lelte benne,

Moholy Nagy László: *A Szittyá*, 1918.

© Salgo Trust for Education, Kanada. Fotó: Ani Rivera.

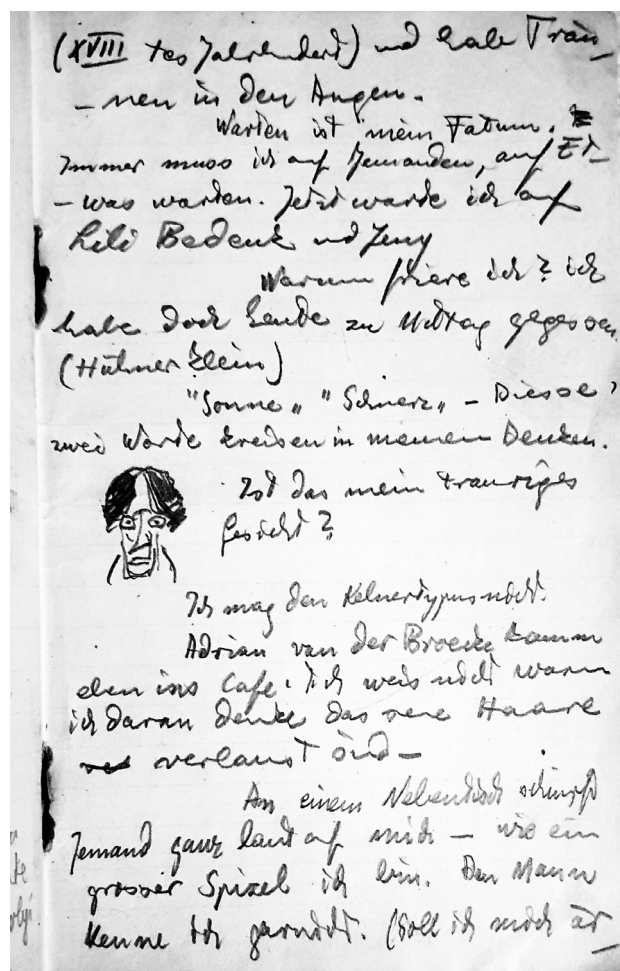
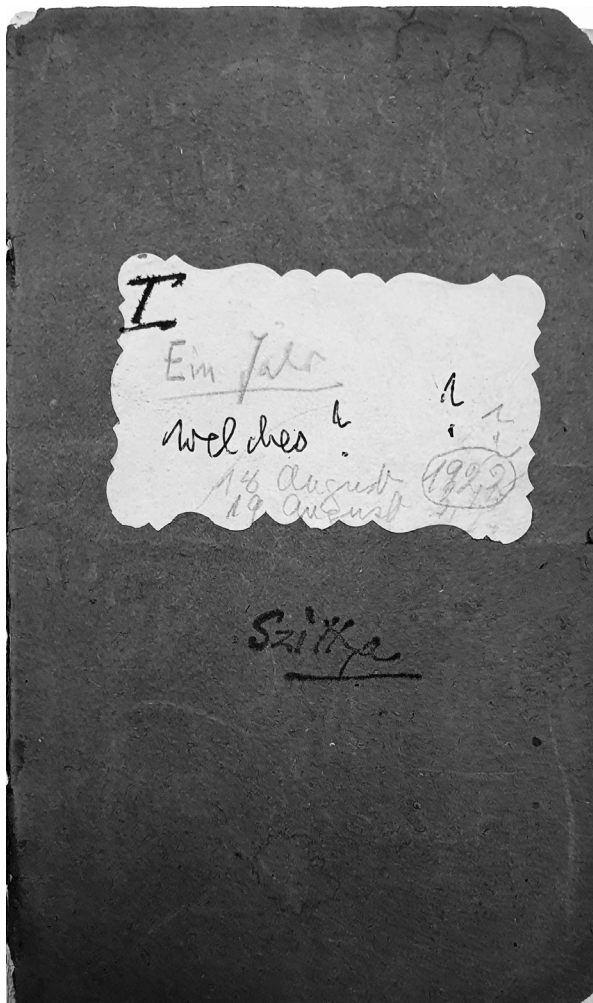
In: Botár Olivér: *Természet és technika*.

Az újraértelmezett Moholy-Nagy (1916–1923).

Budapest, Vince Kiadó, 2007, 38.

hogy a férfi reménytelenül rajong érte. Szittyta naplója tele van panasszal, mazochista öngyűlölettel, szuicid gondolatokkal, valamint kiábrándult szerelmi életének ecsetelésével, amit az onanizálás, az olcsó prostituáltak hajszolása és a trippertől való szenvedés ördögi köre határozott meg. Mindeközben naplójában sajátos optikájú láttelepet ad az egyre súlyosabb pénzügyi válságba sodródó weimari köztársaság szellemi életéről is. A lapokon rendre feltűnnek a Szittyta törzshelyein – a National kávéházban és a Romanisches Caféban – megforduló ismert és kevésbé ismert művészek: dadaisták és expresszionisták, filmszínészek és kabarettisták, az Oroszországból menekülő, Berlinben épp átutazóban lévő Chagall, a „száguldó riporter” Egon Erwin Kisch, de még Lukács György is. Mindenkiről van egy-két epés megjegyzése, különösen azokról, akiktől nem sikerült néhány márkát kicsikarnia.

1923. június 3-án Jo Lhermannal közösen színházi társaságot alapított, amelyet „Das Theater”-nek neveztek el. Az igazgatói posztot Szittyta vállalta.⁴² A *Berliner Börsen-Courier* közleménye szerint Lenz, Platen, Aretino, Jonson és Turgenyev elfeledett darabjai mellett a legfiatalabb drámaírók (Hans Henny Jahnn, Bertolt Brecht, Robert Musil, Arnold Bronnen, Alfred Döblin és mások) műveinek előadásai voltak tervben.⁴³ A színészeket Szittyta toborozta, az első előadás – egy világpremier – augusztus 24-ére volt kitűzve: Hans Henny Jahnn: *Ephraim Magnus lelkész* című, botrányosnak tartott misztériumjátékának erősen húzott változatát mutatták be. Az előadás megbukott, a lapokban szinte csak negatív kritikákat kapott. Néhány nappal később Lhermant csekkhamisítás miatt letartóztatták, és pódiumát a rendőrség bezáratta,⁴⁴ ez hosszú időre véget vetett Szittyta színházi terveinek is.

Szittyta berlini naplójának első füzeté 1922-ből, a szöveg közt Szittyta önarcképe: „Ez az én szomorú arcom?” aláírással (Budapesti magángyűjtemény)

Mindazonáltal nyomasztó pénztelensége 1923-tól enyhülni kezdett: egymás után jelentek meg könyvei: legfontosabb közöttük a *Das Kuriositäten-Kabinett*, amely egyszerre önélet- és korrajz, anekdota- és pletykagyűjtemény, vitriolos stílusban írt bulvárkönyv sok művészeti adalékkal Asconáról és Fleuryről, szocialistákról, anarchistákról és kommunistákról, szexuális tévelygőkről, valamint avantgárd művészekről, Apollinare-tól Cendrars-on át Marinettiig és Kassáig, Chagalltól, Picabián át Picassóig. 1924-ben a *Klaps* (Pofon) című regény megjelenése mellett kedvencének, Henri Rousseau-nak is szentelt egy kismonográfiát. 1925-ben napvilágot látott a már említett *Malerschicksale*, valamint az öngyilkosságról írt nagyobb lélegzetű szociológiai könyve, a *Selbstmörder*, 1927-ben pedig egy olasz szobrászról, Ernesto de Fioriról publikált igényesen illusztrált füzetet. Emellett mind több képzőművészeti tárgyú esszét, kiállítás kritikát közölt német művészeti folyóiratokban, a *Der Querschnitt*, a *Das Kunstblatt*, a *Faust*, a *Weltkunst*, valamint napi- és hetilapok hozták az írásait. Figyelme kiterjedt a kortárs avantgárdra éppúgy, mint a reneszánszra, az impresszionistákra vagy a szecesszióra, nem volt számára kitüntetett korszak vagy stílusirányzat.

Szittyta Emil

a *Der Querschnitt* 1926. VI. 3. számában, 240.

(PÁRIZS, MÁSODSZOR)

A berlini időszak minden nehézsége és fájdalma ellenére végsősoron a megállapodást és a kibontakozást jelentette Szittyta számára. Mégis elege lett a weimari köztársaság fülledt légköréből, és 1927-től átköltözött Párizsba. Hitler hatalomátvételéig azonban továbbra is főként németországi lapokba küldte esszéit és tudósításait, később, a harmincas években is sokáig a párizsi német nyelvű sajtót preferálta. A francia nyelvhasználatra csak fokozatosan tért át, mivel e tekintetben egészen a haláláig segítségre szorult. „Franciául soha nem tanult meg igazán. Németül írt, és olyan embereket keresett, akik franciára fordították a műveit. Fiatal tanárként nagyon hízelgőnek találtam, hogy segíthettem neki – mesélte Szittyáról Maurice Goldring egyetemi tanár, író. – Franciaországban ismeretlen volt, hátrányban szenvedett. Olyan nyelvi közegben kellett volna a maga hatását kialakítania, amelynek birtokában sohasem lehetett.”⁴⁵ A későbbiek folyamán megpróbálkozott vele, hogy franciául fogalmazzon. Goldring volt az, aki *franciáról franciára* ültette át Szittyta írásait: „Írhatott volna németül, és lefordíttathatta volna, de hallani sem akart erről. Nem német, hanem francia író akart lenni. Sőt, életében magyar, német, svájci volt. Zsidó is, azt mondják. Erre a kérdésre minden alkalommal másképp válaszolt. Taszította a gondolat, hogy német vagy magyar legyen” – fejegette Maurice Goldring.⁴⁶

A húszas évek közepétől mind több emigráns magyar művész tette át a székhelyét Németországból Párizsba, de Magyarországról is sokan választották újra úticélnak a francia metropoliszt. Ám nem valószínű, hogy Szittyát ez a hullám ragadta volna magával. A Montparnasse-nál lévő művészkávéház, a Dôme lett a törzshelye, a magyarok közül is igen sokan jártak ide, még sincs információk arról, hogy kereste volna velük a kapcsolatot. A Dôme egyik legismertebb törzsvendége a húszas évek második felétől Tihanyi Lajos volt, őt André Kertész lencséje is megörökölt a kávéház teraszán. Tihanyi 1923-ban telepedett át Berlinből Párizsba, 1926-ban remek portrét festett Tristan Tzaráról, akit ez idő tájt Szittyta is segélykérő levelekkel ostromolt.⁴⁷ Kizárt, hogy ne találkoztak volna, ám ennek pillanatnyilag semmi nyoma nincs, ahogy a Dôme többi neves magyarjával – a fotós Kertésszel, Brassáival, Capával, a dimenzionista Tamkó Sirató Károllyal, a transzszexuális szobrász Anton Prinnerrel vagy a posztkubista Csáky Józseffel – való esetleges kapcsolatnak sem. Talán Czóbel Bélával már ekkor felvette a kapcsolatot, mivel róla megemlékezett a *Das Kunstblatt*-ban egy Párizsból küldött kiállításbeszár-

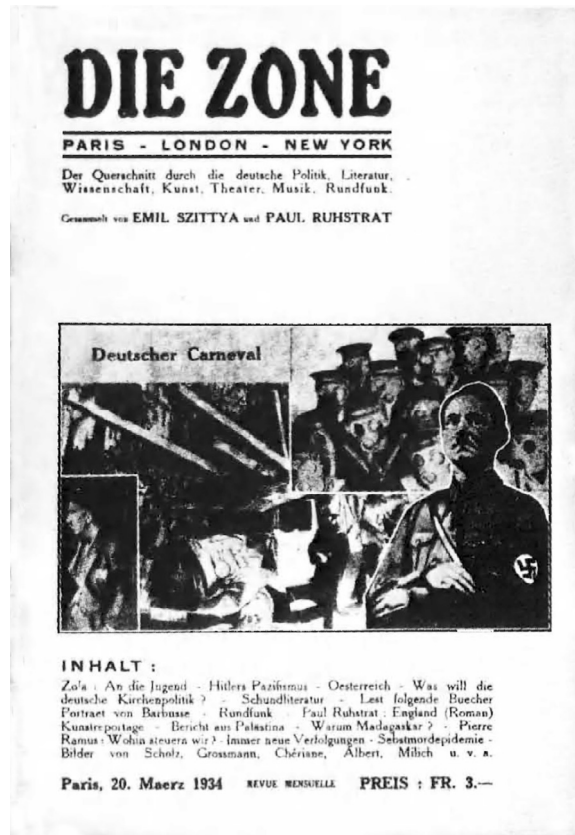
molóban, és kettejük későbbi ismeretségének is maradtak fenn dokumentumai.⁴⁸

Bár továbbra is szegényes körülmények között tengődött, a csavargó élettel teljesen felhagyott. 1930-ban, a Dôme teraszán ismerkedett össze Erika Drägert hamburgi divattervezővel, akitől a következő évben lányuk, Jeanne született. Házasságot azonban csak 1932-ben kötöttek. Vagabund múltját, sőt talán származását is, Szittyta eltitkolta a családjá előtt, olyannyira, hogy „felesége, Erika számára feledhetetlenül emlékezetes az a sokk, amit a férje halála után kapott; amikor betekintést nyert férje korábbi, csavargó életébe – írja Maurice Goldring. – Erről Szittyta a feleségének sohasem beszélt. Erika előtt perverznek és természetellenesnek tűnt férje csavargóélete, más elképzelés élt benne, és férjéről ezt a képet őrizte meg.”⁴⁹

Szittyta Párizsban sem adta fel kiadói terveit. Folytatta német és francia nyelvű kismonográfiai-nak publikálását, valamint Hitler hatalomra jutásakor náciellenes politikai-kulturális lapot indított, a *Die Zone*t, amely összesen nyolc számot ért meg. „A *Die Zone* egyben művészeti szemle is – írja Bodri. – És nem csupán a szép címlaprajzokkal az, de Hit-

André Rogi (?): Szittyta Emil, é. n.
(Szöllősy-Nagy-Nemes Gyűjtemény)

A *Die Zone* 1934. március 20-i számának címlapja

ler egykori háborús rajzai, a Harmadik Birodalomról szóló karikatúrák és montázsok mellett Hieronymus Bosch és Lucas Cranach, Goya, Courbet és Daumier műveinek reprodukciói találhatóak a »régiek« közül, a »frissebbek« művészetét Renoir, és Seurat, Vivin, Pascin, Monticelli és mások képviselik, természetesen képzőművészeti írások illusztrációiként. Ezek sorában pl. Käthe Kollwitz művésztének elemzése, Liebermann-anekdóták olvashatók.⁵⁰ Mindezek fényében különös, hogy voltak, akik Szittyát fasiszta hírébe hozták. „Szittyta Emil: Kétes egzisztenciájú kezdő író, később külföldön fasiszta ügynök lett” – visszhangozza a pletykát Károlyi Mihály visszaemlékezésének 1965-ös kiadásának szöszedete, még egy évvel Szittyta halála után is.⁵¹

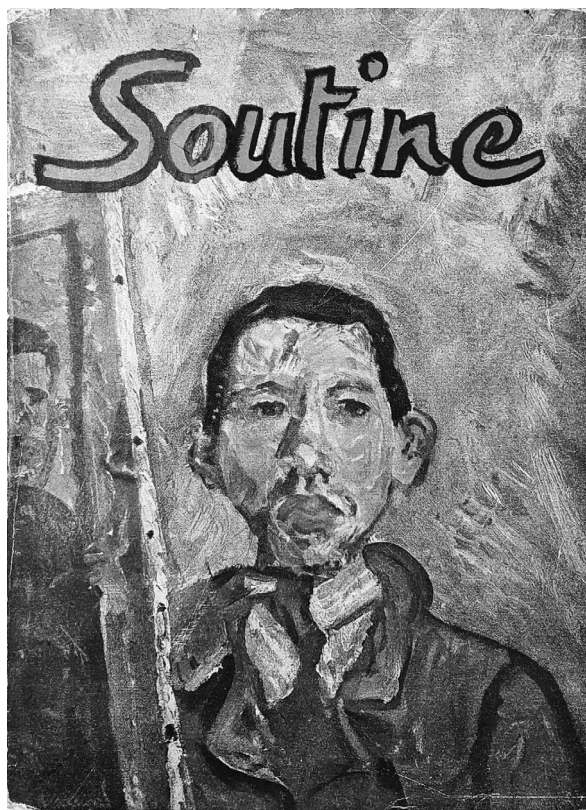
Pedig Párizsból éppenséggel a nácik elől kellett menekülniük. A város német megszállása előtt négy nappal, 1940. június 10-én a házaspár gyalog vágott neki a dél felé vezető útnak, és így jutottak el 12 nap alatt a fővárostól 400 kilométerre lévő Limogeba. Kislányukat már korábban egy amerikai kvéker menekültsegítő szolgálat vette pártfogásába, és ő

Saint-Péray mellett, egy szeretetotthonban vészelte át a háborút. Szittyáék kezdetben egy Toulouse melletti menekülttáborba kerültek, majd több hónap elteltével a rendőrség Saint-Lysben jelölt ki számukra kényszerlakhelyet, és csak 1941 novemberében költözhetek Jeanne közelébe.⁵² A háború idején Franciaországban a kollaboráns Vichy kormányzat alatti területeken sem volt életbiztosítás német származásúnak lenni, ezért Szittyáék, hogy elkerüljék a súlyosabb kellemetlenségeket, magyarnak vallották magukat. Alkalmi munkákból és segélyekből éltek, Szittyá a francia ellenállásba is bekapcsolódott, úgymond „irodalmi és művészeti együttműködés formájában”, aminek köszönhetően a Francia Kommunista Párt a Montparnasse-nál lévő Rue du Château 149-ben utalt ki számukra kis alapterületű, de háromszintes lakást, ahová 1946 januárjában költözhetek be.⁵³

Szittyá a háborút követően újra igen aktív lett: kiállításokat szervezett, festmények közvetítésével foglalatzkodott, és ő maga is sokat festett. A ma ismert közel háromszáz festményének döntő többsége feltehetően a háború után keletkezett.⁵⁴ Tanulmányokat publikált, könyveket adott ki, kismonográfiát írt Picassóról (1947), Albert Marquet-ről (1949) és Chaïm Soutine-ról (1955), valamint regényeken és drámákon dolgozott – ezek jó részében kéziratban maradt. Utolsó megjelent könyve a *82 rêves pendant la guerre 1939–1945* (1963), álomelbeszélések gyűjteménye a világháború idejéből.

(AZ IDENTITÁSOKRÓL)

Bár a megszállás idején a magyar eredet igazolása védelmet jelentett számukra – a németeknél és kollaboránsoknál a zsidóság, a francia ellenállók szemében Erika német állampolgársága volt a veszély –, a háború után Szittyá mégis határozottan tagadni kezdte, hogy bármi köze lenne a magyarokhoz. Meghökkenítő esetet ír le Grósz Erzsébet festőnő, aki ekkor Párizsban Madame Schöngutként volt ismert, később, Magyarországra visszatérve pedig a Galamb Erzsébet művésznevet használta. „A felszabadulás utáni időkben, valamikor 1945-ben vagy 46-ban bekopogott hozzám egy ismeretlen, kistermetű, kicsit bulldog- vagy még inkább pincsiképu, mokány emberke – írja Bodri Ferencnek címzett levelében Galamb Erzsébet. – Engem keresett, és mikor mondtam, hogy én vagyok az, bemutatkozott: ő Monsieur Szittyá. – Foglaljon helyet – válaszoltam magyarul. Szemrebbenés nélkül nézett rám, és azt mondta: – *Je ne vous comprends pas, Madame* (Nem értem Önt, Asszonyom). – *Je vous parlais en*

Szittyá Emil Soutine-ról szóló monográfiájának címlapja, Paris, 1955.

hongrois, car vous avez un nom bon hongrois (Magyarul szóltam Önhez, mert olyan jó magyar neve van). – *Vous n'êtes pas la première à me dire cela* (Nem Ön az első, aki hasonlót mond nekem) – mondta. – *Il paraît* – jól emlékezem arra, hogy ezt a két szót erősen hangsúlyozta, mint akinek mondták ugyan, de ő kételkedik benne –, *que mes aillents étaient d'origine hongroise, mais je ne comprends pas un mot cette langue* (Állítólag az őseim magyar származásúak voltak, de én egy szót sem értek ezen a nyelven).⁵⁵ Galamb Erzsébet furcsállta ugyan, de nem firtatta tovább a dolgot. Még néhányszor találkoztak, Szittyá franciául dedikálta neki a frissen megjelent Picasso-könyvét 1947 júliusában.⁵⁶

Hogy Szittyának ezzel a színjátékkal mi volt a célja, rejtély, ahogy az is, miért tagadta zsidó származását mindvégig, még a hozzá legközelebb álló, zsidó ismerősei előtt is.

„Biztosan tudom: a világ leginternacionalistább embere vagyok” – írta a *Kuriositäten-Kabinet*tben.⁵⁷ De Szittyá nem úgy volt kozmopolita, hogy mindenütt otthon érezte volna magát. Ellenkezőleg: mintha mindig mindenütt otthontalanként, saját maga előtt menekült volna. A művészi azonosság

André Rogi (?): Szittya Emil és felesége, Erika Szittya
az 1950-es években
(Szöllősy-Nagy-Nemes Gyűjtemény)

dattal sem volt ez másképp: Goldring emlékeztet rá, hogy Szittya egyszerre akart író, tudós és festő lenni. Am akik festőnek tartották, azok előtt inkább íróként viselkedett, akik íróknak gondolták, nekik inkább festőnek mutatkozott.⁵⁸

Ugyanez a jelenség figyelhető meg hitbéli és politikai nézetei kapcsán is. Fiatalkori anarchista beállítottságának megfelelően antiklerikális volt, ugyanakkor jártas volt a zsidó és a katolikus liturgiában egyaránt. A Monte Verità teozófikus szellemisége ugyancsak nyomot hagyott meggyőzésén. A csavargások idején egyfajta, saját maga által kialakított, Krisztus-követő hitet vallott. Vándorlásai során rendszeresen betért a katolikus templomokba azért, hogy a Krisztus-ikonográfiát tanulmányozza, amiről könyvet akart írni, Kassákot pedig rá akarta beszélni, hogy menjenek együtt Chilébe, és alapítsanak ott együtt egy új vallást. „Tervezeteiből átcsúszott a szokásos szitkozódásba, megint anarchista volt, a chileiek között Messiás, majom az őserdőben, és öreg, átkozódó zsidó egy személyben” – foglalta össze maliciózan Kassák.⁵⁹

Naplójában gyakran imádkozik, de a káromlásig menően átkozódik is. Sokat veszekszik Istennel a balsorsa miatt. „Miért büntetsz engem, Istenem?

Nem vagyok-e én is a Te gyermeked? Miért adsz nekem, egy kiváló emberi lénynek, ilyen szörnyű sorsot? Nézd, olyan könnyen adhatnál napfényt – tényleg, meg tudod ezt tenni? Olyan könnyen adhatnál nekem ételt – tényleg, meg tudod ezt tenni? De ha Te, Isten, nem létezel, akkor mi létezik? Kétségbeejtő lenne, ha nem léteznél” – írja.⁶⁰

Politikai meggyőződése is ugyanilyen heterogén volt, és akárcsak a művészettel kapcsolatos véleményeit, a világnézetét is leginkább csak elhatárolódásokban tudta megfogalmazni: „Azt hazudták rólam, hogy szociáldemokrata és anarkista vagyok. Nem vagyok annyira álszenteskedő, hogy meg ne merném mondani, ha az volnék, de minden egyes cikkem, amelyet 1910, tehát nyolc éve írtam, az ellenkezőjét bizonyítja” – írja a *Horizont* 3., egyben utolsó magyar nyelvű számában.⁶¹ A következő, immár német nyelvű számban *Fort mit dem Marxismus!* (Le a marxizmussal!) címmel publikált tanulmányt,⁶² és sokáig lesújtó véleménye volt a kommunizmusról. A második világháborút követően azonban már marxistának vallotta magát (ami bizonyosan nem volt),⁶³ és még a Francia Kommunista Pártba is belépett. Bár voltak antiszemita értékelhető megjegyzései is, Hitler hatalomra jutásakor már elkötelezett antifasiszta és antináci volt.

Nemi identitásában is tetten érhető bizonytalanság. Kendőzetlen őszinteséggel megírt naplója némi szadomazochista színezetű, heteroszexuális beállítottságról árulkodik, de – ahogy ez az *Egy ember életéből* is kiderül –, hellenisztikus módon rajongott a szép férfitestekért (ami neki nem adatott meg), és otthonosan mozgott a homoszexuális klubok és kapcsolatrendszerek közegében. Szinte bizonyos, hogy volt ilyen irányú testi tapasztalata is.⁶⁴

A családhoz való viszonya ugyancsak sajátos volt. Úgy tudni, azt követően, hogy fiatal csavargóként elszakadt otthonról, szülei és testvérei többé nemigen látták, és levélben sem tartott velük kapcsolatot. Amit a *Kuriositäten-Kabinett*ben elmond a felmenőiről, az merő kitaláció, kizárólag a saját mitológiájának építéséről szól. Kéziratnaplójában azonban teljesen váratlanul kétszer is megemlíti az édesapját, mint akinek „jó szíve és vörös szakálla volt” – miközben hozzáfűzi, hogy nem szereti a vörös hajú férfiakat.⁶⁵ Rokonainak elbeszélése szerint a második világháború után két alkalommal titokban találkozott nővéreivel: 1947-ben Zsófiával Bécsben, és 1958-ban Hegyeshalomnál Margittal – ez utóbbi beszélgetés során átadott egy kis, általa

festett portrét a család egyik felmenőjéről.⁶⁶ Nem világos, hogy ekkor – vagy esetleg más alkalommal – lépett-e magyar földre, azaz létrejöhetett-e az a feltételezett találkozás és kibékülés egykori csavargótársával, amire Kassák 1963-ban írt *Elporzott évek* című verséből következtetni lehet, de amit a költő második felesége, Kárpáti Klára határozottan cáfol.⁶⁷

Feleségéhez 34 évig, azaz saját haláláig szeretetteljes ragaszkodás fűzte. Erika Szittya elmondása⁶⁸ szerint férje szakítani akart csavargó és szexuálisan aberráltnak tartott életével, és a vele való házasságban találta meg az ehhez vezető kiutat. „Bűnös” múltjáról Szittya nem volt hajlandó beszélni, és már attól is dühbe gurult, ha a magyarországi rokonai felől kérdezték. Erika lényegében csak utólag, főként az intim naplóból, illetve Kassák könyvéből szerzett tudomást házastársa előéletéről. Szexuális perverziói mögött gyermekkori traumát feltételezett. Erika megerősítette, hogy Szittya mások előtt letagadta, hogy tud magyarul. Egymás közt mindvégig németül beszéltek (a háborús időket leszámítva), lányuknak azonban már francia volt az „anyanyelve”. „*Je me demande pourquoi papa ne nous parle jamais de sa famille... Pourquoi?*” (Vajon miért nem beszél papa soha a családjáról... Miért?) – töprengett Jeanne is egy naplóbejegyzése szerint,⁶⁹ ami jól mutatja, hogy Szittya saját, imádott lánya előtt sem volt képes megnyílni.

Jeanne 22 évesen, 1953. november 26-án közúti balesetben életét veszítette, és a tragédiát a házaspár úgy próbálta feldolgozni, hogy ettől kezdve lányuk legjobb barátjának, Madeleine Dugowson színté a saját gyermeküknek tekintették. A kirkatrendező és szobrász, Jeanne-nal egyidős lány az édesanyját veszítette el a holokauszt során – a bensőséges viszony Erikával így kölcsönös lehetett. Madeleine Dugowson egy év múlva hozzám Maurice Goldringhoz,⁷⁰ aki legfőbb nyelvi támaszként segítette Szittya franciául megjelenő írásainak korrigálását. Ennek a szoros, már-már családi kapcsolatnak következményeként hagyta Erika Szittya férje festői örökségét Madeleine Goldringra és gyermekeire.

Erika Szittya azonban nemcsak hitvese múltjával nem volt tisztában igen sokáig, de azzal sem, hogy házasságuk alatt Szittya aktív képzőművészeti tevékenységet folytatott. A különc festő a műveit lakásuk alsó szintjén, saját privát birodalmában alkotta, ahová senkinek nem volt bejárása,⁷¹ így Erikában csak akkor tudatosult társa szenvedélye,

Arcok, 29 x 23 cm, gouache, karton
(Goldring-gyűjtemény)

amikor az elhatározta, hogy kiállítja alkotásait Párizsban. Első tárlatára 1958 novemberében került sor a párizsi Galerie Gislernél, a másodikra Pierre Birtschansky galériájában 1962 márciusában, a harmadikra pedig a Galerie Colette Ryterben, Zürichben. Életében rendezett utolsó tárlata Asconában, a Galerie Herzigben 1964 júliusában nyílt meg.

Relatív kisméretű, többnyire papírra vagy kartonra – ritkábban vászonra – olajjal, vagy gouache-sal készült festményeivel Szittya Emil teljesen egyéni, félabsztrakt stílust alakított ki. Színei élénkek, többnyire keveretlenek, tónust nem, vagy csak elvétve használ. Vonalrajza mértanilag nem szerkesztett, szabadon futó, többnyire kis zárványok létrehozására szolgál, amelyekkel teljesen benépesíti a képteret. Ebből a hol szorongató, hol derűs káosz-ból mozgalmas, de perspektívát nem ismerő tájak, városok, nyugtalan szellemalakok, rémült emberi arcok szürreális látványa bontakozik ki. Egy magát megmutatni akaró, de folytonosan elrejtőző, érzékeny művész intim világa.

Táncosok, 30 x 40 cm, olaj, karton (Szöllősy-Nagy-Nemes Gyűjtemény)

HIVATKOZÁSOK

- Bodri 1980 = Bodri Ferenc: Kalandorok se kíméljenek! *Literatura*, 1980/2, 281–306.
- Bodri 1988 = Bodri Ferenc: „Az út, amin haladtunk, alámerült”. II. *Új Írás*, 1988/9–10, 111–122.
- Bodri 1989 = Bodri Ferenc: Szittyta Emil (1886–1964): Egy „kivert kutya” domesztikációs „mon-tázs-kísérlete”. h. n. [Esztergom], é. n. [1989]. Gépirat.
- Cendrars 2006 = Miriam Cendrars: *Blaise Cendrars. La Vie, le Verbe, l'Écriture*. Paris, Denoël.
- Cottier 2002 = Christine Le Quellec Cottier: Cendrars et avant-gardes allemandes avant 1914. In: *Blaise Cendrars et les arts. Études réunies par Maria Teresa de Freitas, Claude Leroy et Edmond Nogacki*. Presses universitaires de Valenciennes, 21–33.
- Gucsá 2016 = Gucsá Magdolna: *Szittyta Emil. Közéleti javaslatok egy fragmentált életműhöz*. Diplomamunka. Budapest, ELTE BTK. Gépirat.
- Gucsá 2017 = Gucsá Magdolna: Szittyta Emil – a határsértés mint életmodell. *Helikon*, 2017/1, 110–117.

- Gucsá 2022 = Gucsá Magdolna: Bevezetés a csavargás kultúr- és társadalomtörténetébe. In: *Úton 1909. Kassák, Szittyta, hosszú versek, rövid forradalmak*. Szerkesztette Sasvári Edit és Szeredi Merse Pál. Budapest, Kassák Múzeum. [megjelenés alatt], 362–377.
- Gergyai 1967 = Gyergyai Albert: Kassák Lajos: Elporzott évek. In: *Miért szép?* Budapest, Gondolat, 391–403.
- Hüfner 1987 = Agnes Hüfner: Ich werde mein ganzes Leben ein freier Hund bleiben. Emil Szittyta – ein vergessener Bohemien. *Düsseldorfer Debatte*, 1987/10, 13–24.
- Károlyi 1965 = Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Az utószót és a jegyzeteket írta Kiss György. Budapest, Gondolat.
- Kassák 1983 = Kassák Lajos: *Csavargások*. In: Kassák Lajos: *Egy ember élete. I–II kötet*. Budapest, Magvető, 297–434.
- Kassák–Pán 2003 = Kassák Lajos – Pán Imre: *Izmusok. A modern művészeti irányok története*. Budapest, Napvilág.
- Rockenbauer 2022a = Zoltán Rockenbauer: *Emil Szittyta, le vagabond de l'avant-garde*. Paris, l'Institut Liszt.

- Rockenbauer 2022b = Rockenbauer Zoltán: A szépreményű magyar kubizmus eltűnése az első világháborúban. *Múzeum Café*, 2022 [megjelenés alatt].
- Szeredi Merse 2022 = Szeredi Merse Pál: Útvonal anomáliák. In: *Úton 1909: Kassák, Szittya, hosszú versek, rövid forradalmak*. Szerkesztette Sasvári Edit és Szeredi Merse Pál. Budapest, PIM – Kassák Alapítvány, 384–390.
- Szittya 1918 = Szittya Emil: *Én Szittya Emil a bizonyítékgyáros. Consten bej és Károlyi Mihály gróf*. Horizont-füzet, Budapest.
- Szittya 1919 = Emil Szittya: *Wilhelm Dressler. (Ein Essay)*. Berlin, Horizont Verlag.
- Szittya 1923 = Szittya Emil: *Das Kuriositäten-Kabinett. Begegnungen mit seltsamen Begebenheiten, Landstreichern, Verbrechern, Artisten, religiös Wahnsinnigen, sexuellen Merkwürdigkeiten, Sozialdemokraten, Syndikalisten, Kommunisten, Anarchisten, Politikern und Künstlern*. Konstanz.
- Szittya 1925 = Emil Szittya: *Malerschicksale. Porträts*. Hamburg, Johannes Asmus Verlag.
- Szittya 1962 = Emil Szittya: Logique de la vie contradictoire de Blaise Cendrars. *Mercure de France*, t. 345. n° 1185, Mai–Août, 1962, 64–76.
- Szittya–Wojticzky [1909] = Szittya Emil – Wojticzky Gyula: *Az újjak irodalmáról*. Budapest, Reform-nyomda, é. n. [1909.]
- Tagebuch 1922–1923 = Szittya Emil: Tagebuch, 1922. 18 August – 1923. 18. August. Szittya Emil kéziratát legépelte: Erika Szittya.
- Weinek 1987a = Christian Weinek: *Emil Szittya: Leben und Werk im deutschen Sprachraum 1886–1927*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der geisteswissenschaftlichen Fakultät de Universität Salzburg. Gépirat.
- Weinek 1987b = Christian Weinek: Kassák Lajos és Szittya Emil. In: *Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerkesztette Csaplár Ferenc. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum–Műzsák Közművelődési Kiadó, 27–33.
- ⁵ Szittya Rozália lányának, Dróth Helénának (sz.: 1929) szóbeli közlése. Ezúton köszönöm Sipos Józsefnek, Dróth Heléna fiának segítségét, hogy a Szittya családra vonatkozó szóbeli visszaemlékezéseket megosztotta velem.
- ⁶ Az adatokat ld.: Holocaust Survivors and Victims Database, United States Holocaust Memorial Museum. https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php
- ⁷ Szittya–Wojticzky [1909].
- ⁸ Weinek 1987a, 8.
- ⁹ Vö. Weinek 1987a, 2.
- ¹⁰ Schenk Imrét is több alkalommal letartóztatták csavargásért. Ld. Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai. Fogolytörzskönyvek. HU BFL-VII.102.a-fogoly-1915–1904.
- ¹¹ A kérdésről bővebben ld. Gucsa 2017 és Gucsa 2022.
- ¹² Szittya erre vonatkozó naplófeljegyzését idézi Weinek 1987b, 27.
- ¹³ Csavargásuk története többé-kevésbé hitelesnek tekinthető, ahogy Kassák leírja önéletrajzi regényében. Kassák 1983, I. Az út rekonstruálásnak kísérletét ld. Szeredi Merse 2022.
- ¹⁴ Kassák–Pán 2003, 137.
- ¹⁵ Cendrars 2006, 156.
- ¹⁶ Cendrars 2006, 266.
- ¹⁷ Szittya 1962, 72–73.
- ¹⁸ Vö. Blaise Cendrars levele Felicie (Féla) Poznańskának, 1912. szeptember 1. Idézi: Cendrars 2006, 268.
- ¹⁹ Bodri 1980, 289.; Bodri 1989, 84–85.
- ²⁰ Vö. Fritz Laufer: Er schreib als erster über Chagall. Ein Besuch bei dem Maler-Schriftsteller Emil Szittya. *Tage-sanzeiger*, 1963. szeptember 13. Idézi: Bodri 1989, 90.
- ²¹ Vö. Cendrars 2006, 270–272.
- ²² Cendrars 2006, 268–272.
- ²³ Az eseményről meghívót küldött haza Kassák Lajosnak, a hátoldalára alig megfejtethető ákom-bákomokkal, fonetikus franciasággal írt üzenetet. Ld. Mittwoch, den 17 Juni hält im restaurant „Zum Schwan“ Grand' Place, Bruxelles, Schriftsteller; Emil Szittya, aus Paris einen Vortrag über das Thema: Wege zur und über die Moderne Malerei. [Meghívó], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, PM-KM 1494.
- ²⁴ A magyar kubista festők internálásáról ld. Rockenbauer 2022b.
- ²⁵ Ludwig Kassák: Die Schlacht. *Der Mistral*, 1915. március 3., [1. sz.] 1.; Guillaume Apollinaire: 2e canonier conducteur. Uo., 3.; Filippo Tommaso Marinetti: In quest'anno futurista. *Der Mistral*, 1915. március 21., [2. sz.] 1.
- ²⁶ Hugo Ball: *Die Flucht aus der Zeit*. München, 1927, 97. Idézi Weinek 1987a, 160.
- ²⁷ Tagebuch 1922–1923, 139. Ezúton köszönöm Darányi Györgynek, hogy a gépiratra felhívta a figyelmem, és pdf-formátumban rendelkezésemre bocsátotta. A gépirat eredetije megtalálható: Szittya Emil: Tagebuch, Berlin 1922 bis 1923 [Verschiedenes. Autobiografisches]. Deutschen Literaturarchivs, Marbach.
- ²⁸ Szittya 1923, 281–282.
- ²⁹ Szittya 1925, 28.
- ³⁰ Szittya Emil levele Manfred Georgénak [1964]. Közli: Manfred George: Der [beinahe] Letzte der alten Bohe-

JEGYZETEK

- ¹ A családra vonatkozó adatok a Hungary, Jewish Vital Records Index, 1800–1945-ről származnak. A zárójelben megadott nevek is szerepelnek az anyakönyvi lapokon. <https://familysearch.org/search/collection/1787825>
- ² Szittya 1923, 7. Az idegen nyelvű idézetek fordítását csak abban az esetben jelzem, ha nem tőlem származnak.
- ³ Idézi Cottier 2002, 27–28.
- ⁴ Ld. Schenk Ignátz és Spatz Regina házassági anyakönyvi kivonatát: Hungary, Jewish Vital Records Index, 1800–1945.

- miens. In memoriam Emil Szittya. *Aufbau*, 1964. december 18. 21–22. (22.)
- ³¹ Emil Szittya: Sexualwissenschaft und Sexualbluff. *Die Aktion*, n°15, 10. April 1912, 460–462.
- ³² Kassák 1983, II., 236–254.
- ³³ Szittya 1923, 301. Beke László fordítása.
- ³⁴ Szittya 1918, 1, 6.
- ³⁵ A Consten-ügyről részletesen ld. Bodri 1989, 138–156; Gucsa 2016, 55–71.
- ³⁶ Szittya 1918.
- ³⁷ *Horizont. Az időnként megjelenő röpirat 2. száma*. Összeállította Szittya Emil. Budapest [1918.].
- ³⁸ Tagebuch 1922–1923, ld. a 27. számú jegyzetet
- ³⁹ Szittya 1919-ben Wilhelm Dresslerről publikálta első, önálló füzetben megjelent monografikus esszéjét: Szittya 1919.
- ⁴⁰ Tagebuch 1922–1923, 72 (1923. március 1.)
- ⁴¹ Adele Förste (1896–1962) színésznő, 1922–23-ban Erwin Piscator vezetése alatt a berlini Central Színházban játszott. Szittya három könyvét is neki ajánlotta, és azt követően sem szakította meg a barátságot vele, hogy 1927-től elköltözött Berlinből. „1925. június 4-én Szittya végrendeletet írt. A kintlévőségek nagy részét Adele Förstéra akarta hagyni.” Weinek 1987a, 287
- ⁴² Tagebuch 1922–1923, 119/2 (1923. június 4.)
- ⁴³ „Das Theater”: Besprechung. *Berliner Börsen-Courier*: Berlin, o.D (1923). Hivatkozva Weinek 1987a, 221.
- ⁴⁴ Vö. https://austriaforum.org/af/AustriaWiki/Walter_Ullmann_%28Jo_Lberman%2C_Gaston_Oulm%2C%20n%29
- ⁴⁵ Maurice Goldring levele Bodri Ferencnek, d. n. A levél magyar fordítását közli: Bodri 1989, 11–14. (13.)
- ⁴⁶ Maurice Goldring blogbejegyzése, mercredi, 6. février 2019. <http://mauricegoldring.blogspot.com/2019/02/revue-de-guerre.html>
- ⁴⁷ Szittya Emil négy Tristan Tzarához írott levelét közli Gucsa 2016a, 72–75.
- ⁴⁸ Emil SZITTYA: Pariser Notizen. *Das Kunstblatt*, 1929. Mai. 155. Hivatkozva: Weinek 1987a, 37.; Szittya pecsétjével ellátott, második világháború utáni Czöbel-meghívók és katalógusok a tulajdonomban vannak. Czöbel egyik festménye ugyancsak Szittya tulajdonában volt. Ezúton köszönöm Maurice Mielniczuk galériatulajdonosnak, hogy a festményről és a hátoldalról készült fotót elküldte nekem.
- ⁴⁹ Idézi Bodri 1989, 13.
- ⁵⁰ Bodri 1989, 203–204.
- ⁵¹ Ld. Károlyi 1965, 510.
- ⁵² Ld. egyebek mellett az Erika Szittyával készített interjú hangfelvételét: *Szittya Emil műveiből olvas fel franciául Michel Tompa, majd Szittya Erikával, Szittya Emil özvegyével beszélget*. Hangzó dokumentum. [Párizsi Magyar Intézet], 1989, PIM – Médiatár K00760.
- ⁵³ Vö. Bodri 1989, 212; Jeanne Szittya naplója (1944. április 13. – 1946. január 15.). Kézirat. Ezúton köszönöm meg Laurent Goldringnak, hogy a dokumentumot pdf-formátumban, szkennelve megosztotta velem.
- ⁵⁴ Szittya képzőművészeti tevékenységéről ld. Rockenbauer 2022a; Antoine Laurentin galériatulajdonos nem ért egyet azzal az állítással, hogy az ismert festmények nagyrészt 1944 utániak lennének, pigmentvizsgálati eredményekre hivatkozva számos alkotást 1912 és 1944 közé datált. Ld. Emil Szittya: *Un artiste européen. 1886–1964*. Paris, Galerie Laurentin, 2022.
- ⁵⁵ Galamb Erzsébet levele (boríték és feladó jelölés nélkül) megtalálható Bodri Ferenc hagyatékában a Kassák Múzeumban. Publikálva: Bodri 1980, 300–301. Bodri homályban hagyja a levélíró személyét, amely azonban teljes biztonsággal kikövetkeztethető a tartalomból és Szittya dedikációjából.
- ⁵⁶ Emil Szittya: *Notes sur Picasso*. Paris, 1947. *Courrier des Arts et des Lettres*. 54 1. 4 t. (Portrait No. 1.). A Mme Scheingutnak [sic!] dedikált kötetet megtalálható a Kassák Múzeum gyűjteményében.
- ⁵⁷ Szittya 1923, 7.
- ⁵⁸ Goldring levelét idézi Bodri 1989, 12–13.
- ⁵⁹ Kassák 1983, I., 394.
- ⁶⁰ Ld. Tagebuch 1922–1923, 109. (1923. május 14.)
- ⁶¹ Idézi Bodri 1989, 153.
- ⁶² Emil Szittya: Fort mit dem Marxizmus! *Horizont-Flugschriften 4.*, 1919. [1.]. 7–9.
- ⁶³ Ld. Szittya 1946-os keltezésű kéziratos önéletrajzát. Idézi: Hüfner 1987, 23–24.
- ⁶⁴ Vö. Kassák 1983, I., 347–368.
- ⁶⁵ Tagebuch 1922–1923, 35 (1922. október 19.) és 48. (november 7.)
- ⁶⁶ Szittya Rozália lányának, Dróth Helénának és Sipos Józsefnek szóbeli közlése. A festmény pillanatnyilag lappang.
- ⁶⁷ Gergyai 1967; Bodri 1980, 291–292.; Kassák Lajosné levele Bodri Ferencnek, 1981. január 17. Közli Bodri 1988, 119–121.
- ⁶⁸ Erika Szittya-interjú, 1989.
- ⁶⁹ Jeanne Szittya naplója, 1945. augusztus 13.
- ⁷⁰ Vö. Goldring Bodrinak írt levelét: Bodri 1989, 153, 11–13., valamint: <https://maitron.fr/spip.php?article/87271>, notice Goldring Maurice, David par Jacques Girault, version mise en ligne le 4 avril 2010, dernière modification le 26 juillet 2021.
- ⁷¹ Erika Szittya-interjú 1989.

